

Холода в цьому році припізнились, але як тільки непривітно потемніло небо, але як тільки одяг на деревах із безтурботно-жовтуватого став обертатись на безпорадно-шерехкий, але як тільки вода в озерцях стала братися полохкими олов'яними брижами,— усе навколо запахло близькою зимою, усе раптово спохмурніло. Поле, зітхаючи вранці сивими кучматими туманами, думало, що пора готуватись до перших морозів, що хліба давно вже скошено та обмолочено, бо пташки, які цілу весну не давали йому заснути ні вдень ні вночі, виспівуючи сонячних пісень, уже давно полетіли в інші краї.

І яруги думали про це саме, бо ягоди ожини по їхніх схилах уже відійшли, бо й калина, яка ще не так давно сяяла зорями, вже стояла без червоного світла ягід, а по жолобах яруг шугав такий густий, такий розбійницький вітер, що від нього хотілося мимоволі накритися високими заметами снігу. Луги, оголені й порожні, сумували за високою молодого травою, за худобою, що паслася на тій траві, за дитячими голосами; кущі черемхи над річечкою, тонкою, мов веретено, шкодували, що народилися й зросли без крил, а то й вони, подібно до всіх тих пташок, які тільки сідали на їхнє гілля, могли б зірватися й полетіти у теплий край, маючи в повітрі розпластаним корінням та настовбурченим віттям, бачачи під собою переліски, балки, села...

І сірий заєць також почав думати про зиму. І не тому, що, може, не любив ні весни, ні літа, ні осені. Зовсім ні. Сірий заєць любив весну за те, що з настанням теплих днів для нього рідною хатою ставав увесь білий світ: було де заховатись, було що поїсти, і страх за своє життя хоча й не зникав, а проте слабкішав, і навіть лисиці, постійні його вороги, та шуліки, що недремно ширяли в безмежному небі, здавалися не такими небезпечними. І влітку добре, бо лисиці знаходили для себе пташині гнізда, завжди були ситі, і хоч не дозволяли йому, сірому зайцеві, задрімати, а проте від них можна легко втекти. І восени вільне та щасливе життя тривало, на колгоспних полях багато солодкої моркви, а на поливних городах — крутобокої хрумкої капусти, хоча саме в цю пору в його кров закрадалася тривога, бо заєць вловлював, що почалося

велике переселення на південь, до моря та до сонця, вловлював, як нічне і денне повітря шелестить од перелітних зграй.

Отже, заєць любив і весну, і літо, й осінь, але з подихом холодів треба вже думати про зиму, його вгодоване тіло почало вкриватися пухнастою шерстю, сіра випадала, а натомість сходилa світла. І тоді, коли сіра ще не вилиняла, а біла не наросла, заєць мав смішний, жалюгідний вигляд. Тепер його міг побачити будь-який ворог, а тому доводилося майже весь час відлежуватися на одному місці, сховавшись між груддям у полі або за бур'янами у виярку. Доводилося постійно нашорошувати вуха, постійно тримати напруженими лапи,— його навіть лякав гортанний крик ворони, що самотиною пролітала у знавісніло-ворожому небі, і він схоплювався, очманіло біг уперед, аж поки заспокоювався в новій схованці. В цю пору заєць починав заздрити навіть мишам: наносили зерна в нори, поховалися під землею і сидять. Заздри́в також ховра́хам, хазя́йновитим і мудрим, яким не треба ні від кого тікати й ховатися. Навіть мура́хам, котрі попримощувалися під корою, позабивалися в шпарки, і тим заздри́в.

У цю пору любив навідуватись у найближче село — тут спокійніше й безпечніше. Притаковлювався на якій-небудь грядці і так дрімав до ранку. Собак не боявся — коли вони помітять зайця, то починають валувати, пускаються навздогінці і так женуться, що нічого й не помічають перед собою: варто скочити десь убік і притаїтися за хлівцем, а твій переслідувач Рябко чи переслідувач Сірко ще довго мчатиме й дзвінко заливатиметься, аж поки зупиниться, здивований, та почне з веселою непорозумілістю крутити хвостом. Не боявся заєць і дітей — вони пробіжать трохи, але зразу ж стануть, розмахують руками, кричать "гуттю-га, гуттю-га", як на вовка, і думають, очевидно, про те, що добре б йому насипати на хвіст солі, тоді б він попався їм, авжеж!

Випав перший сніжок, і серед білих полів сірий заєць, який ще не встиг полиняти, був схожий на клубок брудного ганчір'я, на безпорадний клубок, який усього на світі боїться. Але поступово усе дужче білів і білів, пухнастішав, наче аж гладшав; здавалося, що добродушнішає,

заспокоюється, що до нього повертається якщо не врівноваженість (бо яка в зайця може бути врівноваженість?), то хоча б видимість спокою і впевненості. Він, як і раніше, як і завжди, спав із нашорошеними вухами та з розплющеними очима, але вже перестав заздрити і мишам, і мурахам, і ховрахам, бо до нього поверталось почуття заячої гідності.

Сірий заєць, полинявши і вкрившись свіжою шерстю, котра його гріла й допомагала бути непомітним,— знову став подобатися. Подобатися, звичайно, так, як властиво дубові подобатися собі, а березі — собі, шуліці — собі, а зайцеві — собі... Але тут знову потепліло, сніг розтанув під диханням ласкавого вітру, сонце в глибокі затінки пригорщами сипнуло променів, потекли струмки, заблищало, завирувало, бо кілька днів видалось по-весняному щирих.

Сірий заєць, вражений цією непослідовністю в природі, цими примхами молодії зими, забився під загублений у полі пшеничний сніпок, переляканими очима лупав навсїбіч, він уже почав думати, що зима так ніколи й не настане. Хотїлося залїзти в землю, і він... знову почав заздрити ховрахам. Скоро насунули хмари, все насупилося, почалася сльота; то капало чи збиралося капати, поля стали безрадїсні; рїлля осклизла, стежки заболотились, у лїсі стояло мокре чамрїння, нудний капїж, пережухла трава почала загниватися, дерево тхнуло важким густим духом; все живе шукало захисту — й не знаходило, все живе також почало тхнути важким духом, немов загнивалося. Але все живе було спокїйне, в той час як зайцеві навїть у таку негоду не випадало забувати про свою шкуру, а це робило його життя ще безпросвітїшим.

Посухїшало й похолоднїшало, але в повітрі не перелїтало жодної снїжинки. Побїлілий заєць серед чорних полїв не знаходив собі мїсця, тому тримався здебїльшого рудих лугїв, по кущовинню. Одного разу мало не наскочив на лисицю — вона йшла попереду неквапно, принохувалась і крутила гострим писком то туди то сюди, нїби вже ласувала чимось смачним. Заєць дременував убік, лисиця почула — і почалися гони. Вона неслася за ним серед вїльшини швидкою, нечутною тїнню, вона стелилась над землею, її очі полум'яніли двома кривавими, нацїленими

іскрами. Але тому що могутній страх гніздився в кожній клітинці вухатого, тому що той страх підсьобував його, гнав, легким боєм розривав груди, лапи, тому що повітря солодко й страшно свистіло в його вухах, немов поклик волі й життя, то заєць мчав сильно й рівно. Плигав через кущі, раптом робив величезний стрибок убік, шастав поміж гілля так хутко, що воно навіть не могло зворухнутися,— і таки втік.

Вже давно відчув, що втік, вже давно міг би зупинитись і перепочити, але тому, що замість страху в його істоті була радість, то він мчав і мчав, котився натхненно — і йому назустріч натхненно котився весь світ: чорні горби, чорний ліс на обрії, димок у глиняниках під селом... Закляк на мить — і знову полетів, у інший бік; знову заляк, нашорошився — і знову кинув уперед своє бурхливе, тривожне тіло.

По тому уже сподівався на нову зустріч із лисицею, бо знав, що вона, опинившись у цих краях, полюватиме його, не забуде. Якби ж випав сніг, то можна б сховатися, а то світла шерсть повсюди зраджувала, і заєць боявся ходити навіть уночі, бо здавалося, що він у темряві світиться. Тому непорушно пролежував ціліснічкі ночі. Але і вдень було не легше. Вдень, безумовно, було видно його світлу шубку на всі боки. І заєць засумував. Хоч бери та йди до річки топитись, щоб обірвати всі ці страждання. Бо несправедлива доля до звірів. Чому, скажімо, одного наділяє і силою, і відвагою, і теплим лігвом, і лапу таку смачну підсовує, що цілісіньку зиму можна смоктати — й не одірвешся, така солодка. А другому дарує вічний страх, вічне побоювання, коли і харчу треба постійно шукати, бо він до тебе сам не прибіжить, коли так оберігаєш своє життя, так піклуєшся про нього, що воно вже й немилим для тебе стає. Засумував заєць, запечалився...

Проте лисиця йому не дала ні сумувати, ні журитися. Коли заєць скрадливо, присідаючи майже за кожним штурпачком, перебігав по конюшинницьку, вона, притаковившись у виярку, стежила за ним. І тільки капловухий добрався до лозових кущів над болотом, тільки взявся обгризати кору, як вона вискочила з засідки й що духу полетіла вперед.

Вона летіла клубком рудого полум'я, стелилася над самісінькими бур'янами, які, здавалося, ось-ось почнуть палахкотіти.

Заєць помітив її з запізненням, але не настільки, щоб не зробити стрибок убік, стрибок величезної сили, який вирвав його тіло з самісіньких зубів лисиці. Вона спочатку аж оторопіла, і того оторопіння було досить, щоб заєць опинився на безпечній відстані. Біг прудко, його задні ноги з такою швидкістю переганяли передні, що навіть перекинувся раз чи двічі; але зразу ж схоплювався, почорнілий од мокрої землі і запекліше чухрав уперед. Спочатку лисиця продовжувала переслідування, в ній усе дужче пробуджувався хижак, в ній кипіла неодолима хіть перемоги в цих одвічних змаганнях гнаного й переслідувача, але вона була хитра лисиця, знала, що заєць їй трапився бувалий і дужий, знала, що повинна вдатися до хитрощів, бо інакше нічого не вдієш. А заєць тим часом уже сховався за горбами, але не припиняв бігу, заплутував свої сліди, і, заплутуючи сліди, петляючи між поодиноким бадиллям соняшників, між кагатами картоплі,— знову відчував у собі радість од того, що біг і втік, радість життя, гостру насолоду од відчуття землі під ногами і од того, що туге повітря аж захльостує в ніс. Власне життя вже не видавалося йому таким непотрібним та обтяжливим, ця втеча пробудила в зайця його відвагу, його гідність, і тепер думав, що якби навіть за ним гнався весь світ з усіма страхіттями,— і то не наздогнали б, і то зумів би втекти, тобто перемогти, бо інші перемоги йому не судились.

Нарешті таки випав сніг. Почався він удень, і заєць уважно¹ стежив, як безперервно, з лагідною впертістю летять і летять білі мухи, як опускаються на його шерсть, на бурячище, подзьобане ямками, на борозни поблизу, як поступово далина затягується світлим більмом, як земля оновлюється й по-святковому легшає, як поступово зникає відчуття відстані, його вуха тремтіли, гострі вуса так збудливо стовбурчилися, наче відчував небезпеку. Але то він так утішався. Уночі сніг не переставав, і заєць, радий що тепер його не так-то легко й помітити, погасав трохи по полю, а потім гайнув у село.

Там нечутно шаснув поміж верболозами, заскочив на колгоспний город, де гризнув ще не змерзлих качанів капусти, потім опинився в старому садку. В садку поживився вишневою корою, потім у сусідньому дворі поласував корою яблуневих саджанців, ще трохи погасав туди-сюди, ніби хотів упевнитися в своїй повній волі та безкарності, і вже перед світом подався в поля. Біг неквапно, ситий, вдоволений, що добре підхарчувався, що падає сніг, який засипає його сліди, що не так уже й кепсько живеться на світі, коли маєш розумну голову на в'язах та силу в ногах. Заєць навіть пробував щось наспівувати, але синиці, які зналися на його піснях, ще спали, а тому так ніхто й не довідався, про що ж він тоді мугикав. Можливо, про те, що він хоробрий та веселий? Або про те, що не боїться ні лисиці, ні вовка, якби навіть вони зібралися тічками? Або про те, що... Але не вгадуватимемо, тим більше, що сам заєць ніколи не підтвердить наших здогадів.

А проте, хоч би як щасливо жилося нашому зайцеві, доля готувала для нього ще одну зустріч із лисицею. Дедалі з холодами та морозами лисиця все дужче відчувала голод, а тому частіше згадувала того прудкого зайця, який так легко тікав із-під її носа. Він навіть уже снівся їй по ночах, і вона вві сні ласо, облизувалася. За цей час лисиці трапилось кілька дрібних зайчат, цю дрібноту з'їла зі смаком, але чекала, коли ж, нарешті, зловить отого зухвалця. О-о, вже не відпустить його так спокійно, переслідуватиме хитро і вперто, вона з ним поквитається за нахабство й зухвалість.

І вони знову зустрілися. Лисиця одразу впізнала знайомого вуханя, а він — свою стару знайому. Вони бігли через засніжене поле, по замерзлому насту, який гостро блищав під сонячним промінням. Наст раз у раз провалювався під важчою лисицею, а заєць гнав уперед рівно й сильно. А проте, коли пробував робити раптові стрибки, то сніг западався й під ним. Крім того, заєць останнім часом мало їв, бо все позавіювало, бо після ожеледі на деревах понамерзало на палець льоду, а тому підупав трохи на силі. Лисиця, зрозумівши, що заєць уже далеко не той, який був, набралася впевненості, піддала ходи, і тепер вони бігли на одній відстані, яка не збільшувалась і не зменшувалась. Вони скотилися в яр, а

коли вихопилися на гребінь і ще трохи пробігли, то несподівано обоє притишили біг, несподівано забули одне про одного: так, ніби заєць і не думав тікати, так, ніби лисиця й не хотіла наздоганяти. Їхню увагу прикувало кільце людей, у якому вони опинились. Кільце людей насувалося на них. У цьому кільці металось ще два зацьковані зайці.

Мисливці, що йшли забродом, усе більше й більше звужували кільце. Тому що їхня увага була прикута до тих двох зайців, яких вигнали з чагарників, то спочатку ніхто й не помітив ні переслідувачки, ні переслідуваного. А коли помітили — то не повірили очам. Ще зранку їх, двадцять восьмеро, виїхали з міста на електричці, ще зранку їх, двадцять восьмеро, безрезультатно блукали по яругах та полях, сподіваючись бодай на яку-небудь здобич, їм весь час не щастило, бо, крім ворон, нічого не траплялось. Не траплялось до останнього часу, аж поки вони вигнали з виярка двох зайців, яких тепер оточували з упертою настороженістю, які все безнадійніше й безнадійніше кружляли в смертельному кільці. Але в ту мить, коли увага мисливців розпорошилася, бо вони помітили лисицю, яка наздоганяла зайця, їхнє кільце розладналося, мисливці, нерівно прискоривши крок, посунули вперед, два зайці якось зразу і майже непомітно дременули до яру, що їх навіть не помітили, а тому пропустили без пострілів.

Тепер у кільці опинилися втікач і переслідувач. Опинитись у кільці для них було такою несподіванкою, що спочатку нічого й не втямили, а коли втямили, то пустилися бігати один за одним, все більше й більше звужуючи кола, все ближче й ближче відчували подих небезпеки. Раптом мисливці майже кинулися вперед, ніби боялися випустити здобич, залящали безладні постріли. Лисиця впала одразу ж, навіть не ворухнувшись. Заєць ще осатаніло пробіг півкола, і коли стрибав, то під влучним пострілом кого тіло в повітрі зненацька здригнулося, втративши швидкість, і впало на сніг. Коли до нього підбігли, то навколо голови його яскраво червоніла крихка квіточка крові.

Пора вже вертатись додому, і мисливці, забравши лисицю та зайця, з гамором подалися до дороги. Вони сперечалися про те, хто ж влучив у

лисицю, а хто — в зайця, і тому, що дійти спільної згоди не могли, то галасували й сперечались дужче й дужче. Одні казали, що лисицю вбив цибатий кондуктор трамвая з безпорадно обвислими вусами, другі — що в неї влучив учитель англійської мови — невеличкий, опасистий чоловік, про якого знали тільки те, що його покинула жінка, а треті, четверті й п'яті доказували, що лисицю підбили саме вони. Про те, хто влучив у зайця, не сперечалися: якось усім було шкода сірого вуханя, шкода й того, що тікав од лисиці, а нарвався на їхні постріли, що він, здригнувшись у повітрі, так жалібно — зовсім по-дитячому — чи то закричав, чи то заголосив.

Вони вже ступили на дорогу, як чоловік, котрий ніс у руках зайця, зненацька зупинився наче вкопаний: довговухий, звинувшись, вирвався, впав на дорогу, зразу ж схопився на ноги, і не встиг іще ніхто отямитися, як він уже курів через поле, закинувши ноги на плечі. Мчав хвацько, наче нічого з ним не сталось. Мисливці сторопіли, хтось підніс рушницю, щоб вистрелити, але хіба влучиш — марна справа! Щось закричали йому навздогінці, загаласували, хтось засміявся,— і раптом усі почали реготати. Всім стало добре й затишно на душі, зникла ота недавня провинність.

— Гуттю-тю!—летіло навздогін.

— Тримай його! Тримай!!

— Солі на хвіст! Солі!!

— Тікай, та не попадайся!

Бадьорі, щасливі голоси закипали в повітрі, іскрилися сміхом, дзвеніли так високо, сяйливо, і морозець рипів, і дихалося легко,— і всім кортіло розповідати один одному про те, як вирвався заєць, як біг, а найдужче тому, з чиїх рук він вихопився. Бач, який мудрий, бач, який хитрий, такого легко не вб'єш, такий кого хочеш обдурить, не тільки

лисицю, а й їх, мисливців. І вони по-справжньому були раді, що заєць таки зумів вирватися на волю, що він іще хтозна-скільки бігатиме в цих полях, де кожен горбик йому рідний, що він довго втішатиметься одчайдушним бігом по білих просторах, що він іще довго любитиме таке страшне — і водночас таке солодке — життя...